

История и философия на християнския подвиг в *Тържественик от XII век*

Тодорка Георгиева

History and philosophy of the Christian exploit in Tarzhestvenik from XII century. The report contains compositional, stylistic and linguistic analysis of the oldest copy of the sermon about protomartyr Stephen the First Deacon in the Codex Tarzhestvenik from XII century. The phonetic, morphological, syntactical and lexical archaisms show that the translation of the sermon was made in the early Old Bulgarian age, most likely by a student of disciple of Cyril and Methodius.

Key words: Manuscript F.n.I.46 from RNB-Sankt Peterburg, Codex Tarzhestvenik from XII century, Christian faith, martyr

ВЪВЕДЕНИЕ

Голям е броят на мъчениците, които изкупват своята вяра с кръвта си, но пръв сред тях архидякон Стефан претърпява страданията Христови и показва как се побеждава смъртта. За делото и подвига на този "изпълнен с вяра и Дух Светий" човек научаваме главно от новозаветната книга *Деяния на светите апостоли* на евангелист Лука (ДА, 6-7). Дълги години след нея споменът за св. Стефан е почти заличен от църковната история [1], но устните предания за живота и мъченическата му гибел са живи. За това съдим по неканоничните сведения, намерили отражение в *Слово за първомъченик Стефан*, поместено в *Тържественик от XII век* (п. 80а-83в) [2]. Засвидетелствано в репертоара на различни типове сборници от южнославянската (балканската) и източнославянската ръкописна традиция, това получило широко разпространение слово се предава винаги като анонимно. В най-стария познат препис – този в *Тържественика от XII в.* – *жанрът* не е означен, но по-късно бива посочван от преписвачите като *мъчение*; *житие* и *мъчение* или *страдание*.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Слово за първомъченик Стефан е изобличение на неверието и възхвала на твърдата и непоколебима вяра в Христа. Неговата композиционна рамка обхваща *въведение*, *повествование* и *заклучение*.

Въведението служи за идентифициране на празника, на който е посветено словото: *памети добрихъ прѣдѣлежача възлюблени поноудихъ сѧ написати Хѣѣ цѣркви. стаго пъркомѣника Стефана* (п. 80а). *Повествованието* е триделно, затова обособяваме *първо*, *второ* и *трето* повествование. Предназначено да укрепи вярата на новопокръстените, то разказва за трънливия път, който дяконите изминават, докато се грижат за нуждаещите се и проповядват с усърдие Словото Божие.

Първото повествование започва с очертаване историческите маркери на разказваните събития: *вѣѣ оубо вѣ шно вѣрѣма. по ги нашема Гѣ Хѣ. пѣтъномоу пришествию. и по стѣпѣхъ кръстѣнѣхъ. и по съмърти. и по възкрѣсении же. и по възшествии кѣ ѿцѣю пришествии мѣношедѣшема .б.ма. лѣтома, когато в Йерусалим се събират учени и мъдри мъже измежду юдеите, садукееите, фарисеите и елините, дошли от Юѣниѣина и Финѣидѣи. и ѿ Ялѣксандриѣи. и Юѣрѣлма. и ѿ Ясиѣи же. и Мауританиѣи. и Вавилѣна с цел възисканиѣе велико зѣло за раждането, живота, смъртта и възкресението на Исуса Назарянина. Спорът, задълбочен от различните мнения на участниците в него, трае с часове и прераста във вълнение. Тогава пред събраните се изправя архидякон Стефан – мъж книжен, мъдър и честен, потомък на Авраам и на Вениаминовото племе. Изпълнен със силата на Светия дух, той се обръща към присъстващите с думите: „блажен е онзи човек, който не се раздвоява в разбирането си за Исус Христос, Сина на Живия и Невидим Бог Отец, слязъл от небесата, за да изкупи*

нашите грехове!" Въздействието на тези думи над множеството стряска старейшините и те изправят Стефан пред съда на Пилат. Но римският управник отказва да вземе участие в религиозния спор, както две години по-рано е отказал да осъди Исус. Сега той стига още по-далече, като призовава събралите се към отрезвяване. Силно разгневени, еврейските водачи повелѣли жъдѣльмѣ бити Стефана, даже и кръвъю ѿмноу полиеть зѣмлю, и в ненавистта си изпрачат послание до Саул (Савел) от Тарс да дойде в Йерусалим, за да се разправи с Христовия изповедник.

Второто повествование, започващо с думите: и на оутрѣна прѣѣла и рекъни на Стефана съдѣ на стѣпнѣхъ (л. 81б), разказва за словесния двубой между Саул – облечения във власт религиозен фанатик, гонител на църквата и мъчител на вярващите, и Стефан – смирения Христов последовател и ревностен наставник на новопокръстените евреи. Изправен пред несправедливия съд, Стефан учи и подкрепя духом, достъпно излага и тълкува древните пророчества за Сина Божи. Безсилен пред непреклонната готовност на архидякона да изтърпи всякакви изпитания, но не и да отстъпи от вярата си, Саул се саморазправя с него в пристъп на безмерен гняв. Напразни са опитите на видния учител и книжовник Гамалиил да спре Сауловите изстъпления. Произнесъл присъда над Стефан заради това, че расплатго богъльн проповѣдаеш. нѣ юще и въсь съборъ шшошилъ јеси своего закона (л. 81б), Саул търси и получава одобрение от събраното множество, след което пристъпва към изпълнение на решението си. И в предсмъртния си час първомъченикът запазва своята твърдост и непоколебима решимост да устои на мъченията. За последно той се обръща към своя противник, предричайки новата му съдба – да се преобрази от гонител в апостол на Христовата църква. Стефан не загива сам. Неговата смърт споделят още трима Христови последователи – Гамалиил, Авив и Никодим. Страданията и гибелта им не са напразни, защото: тѣгда зѣло велико лихножество въкроа гѣи. оулиъножи са числъльн Хѣтъ цѣркѣ (л. 82а).

Третото повествование разказва последвалите събития. След като три дни и три нощи вярващите оплакват мъчениците, Пилат заповядва да положат техните пречисти тела в сребърни ковчези, като този за архидякон Стефан се обкове със злато, да се напишат на тях имената им и да се погребат на тайно място. Но св. Стефан измолва от Господ Бог да скрие телата им в неговото родно село Аромасия, докато настъпи времето да бъдат намерени. Небесните ангели изпълняват молбата му и преместват ковчезите. Когато на другия ден Пилат разбира, че не може да прикади светите мощи, сам архидяконът му известява, че те са скрити по негово искане. Но заръчва на управника: сътвори лилѣвнѣни храмѣ въ имена наша. написавъ юже по всемоу родоу творити. въ памяти наша лица априла такоже поучиомъ по седни (л. 83б).

Заключението на творбата е кратко. В него отново се напомня, че искрената вяра и съблюдаването на Божиите повели са спасителни за всеки християнин, затова и Стефан, понесъл докрай мъченията, даръ приимъ за члѣвѣскою спсѣниѣ (л. 83в). Финалната доксологична формула, с която завършва *Слово за първомъченик Стефан*, гласи: ѿ Хѣ Ісе гѣи нашель юмоу же юсть лѣпо слава и чѣсть и дѣржава нѣина. Славословът в нея е насочен към Сина Божи, комуто сега и винаги се падат славата, честта и властта, и в името на когото първомъченик Стефан и неговите другари претърпяват Христовите страдания.

Както става видно, събитията в словото са предадени главно според новозаветния разказ в *Деяния на светите апостоли*, но има и редица епизоди, които почиват на неканонични сведения, напр. словесният двубой между Стефан и Саул, осъждането на Стефан от Саул, гибелта на Гамалиил, Никодим и Авив заедно със Стефан и др. Особено интересен е начинът, по който се поднася събитията – те като че ли предават документалните свидетелства на продължилия с дни събор

срещу архидякон Стефан и неговите поддръжници. Последният епизод от *третото* повествование идва да обясни защо споменът за техния мъченически подвиг е избледнял в църковната памет – защото такава е желанието на самия Стефан, според когото времето на тяхното откриване ще настъпи, югда са събероуть вси мѹнци (л. 83б).

Анализът на стилно-езиковите черти на *Слово за първомъченик Стефан* показва, че в превода и на тази творба са засвидетелствани най-важните особености на старобългарския език от ранния период на неговото развитие, а старинните форми и думи още веднъж доказват, че в текстовете от преславските сборници, какъвто е проучваният *Тържественник*, се срещат много архаизми [3].

Към архаизмите спадат фонетичните промени, обусловени от действието на Закона за отваряне на сричката, напр.: ищистѣла дѣца (л. 82а); бесѣмене (л. 82а) и др.; сложните форми за страдателен залог: расплатъ вѣи (л. 80б), погрѣвѣнъ вѣи (л. 83б), данъ вѣи (л. 82б), не вѣихъ достоннъ (л. 83б); образуването на бъдеще време предимно със сегашни форми на глаголи от свършен вид, редом с които се срещат и описателни форми с помощен глагол имѣти: прозѣва женоу свою рекъи тако та реуеть са мѣти жизнь (л. 80в), тѣгда станоуть престоли гѣрдин крилатни. и садеть гѣ вѣ вѣсеноудържителъ (л. 80г), Исана зоветь гла... дѣца вѣ оутробоу вѣлѣкстити и родити снѣ и нарикоуть има ясноу Юнланоуилъ (л. 82б), нѣ сии съшдѣтъ вѣ адѣ жизнь мирови вѣсеноу дастъ. юже и приати имать вѣ вѣрѣла шѣтѣования (л. 78б). Архаични по произход са притежателните прилагателни от типа Яврамиль, Йковалъ: разоуѣки тако шѣ ѿ юдинѣхъ үреслѣ юсѣвѣ. славнога Яврамила рода. и Йковала плѣмене Веньялиниа (л. 81в). Към синтактичните архаизми се отнася конструкцията *dativus absolutus*, която има смисъл на подчинено обстоятелствено изречение. Субект на конструкцията, състояща се от име и причастие в дателен падеж, е името, а предикат е причастната форма: тѣгѣгда вѣистъ плищѣ великѣ. тако се шюмѣ великѣ. и кланююще народоу (л. 80г). Засилената употреба на притежателните енклитики ми, ти, си, често срещана в ранните старобългарски преводи, е характерна и за проучвания препис: сице главь прѣддѣтъ дѣшо си гѣи (л. 83а), вѣлѣзе вѣ храминоу си кадитѣ сѣтѣла мюци (л. 83б), кѣи ти оуспѣхъ. югда съмоущо оумѣ си гнѣвала са (л. 81в), разгнѣваеъ са Саулѣ вѣзъмѣ котыгы слоугѣ положи на столѣ си (л. 82г).

Едновременно с архаичните откриваме и по-нови езикови черти в *Слово за първомъченик Стефан*. Т. напр. при глаголи с минала основа на съгласна преобладават формите за втори сигматичен аорист: тѣгда имѣше Стефана *изведоша* ис цѣрке (л. 81а), и бесѣдоваша Стефанѣмъ. дѣни .л̄. и .л̄. ноши. и не *могоша* стати претивоу разоумоу и моудрости юго (л. 81а-б), *поутоухъ* ти юже вѣти при мѣнѣ твою оучение (л. 81г). При минало деятелно първо причастие старинните форми отстъпват пред по-новите, напр.: и *похвативѣше* Стефана. приведоша и къ Пилатоу (л. 80г-81а; неконтрахираните форми на имперфекта се конкурират с контрахираните: разгнѣваеъ са Саулѣ. растѣрза свою ризоу и своима роукама жѣзланемъ *виаше* Стефана (л. 81в), азъ бес пѣвали *хожахъ* вѣ шкрѣстѣнихъ градѣхъ (л. 81б), шѣи во *гладѣхъ* тако прѣкѣ са тави. а дроузии *гладѣхъ* ни (л. 80б). Контрахираните сложни форми на прилагателните, причастията и числителните редни имена преобладават над неконтрахираните: нѣ мютѣ *неверѣнѣли* югда вѣторюю придеть. соудитѣ *живѣли* и *мюртѣли* (л. 80в), ставѣ Пилатѣ. на степенѣхъ вѣзѣла гла. аще и *стѣго* и *правѣднаго* сѣна бѣжна селоу вѣти проповѣдаеть (л. 81а), *памать доверѣи*хъ мюнкѣ достоино творивѣ (л. 83в), поучи съ мирѣмъ славно съ *моуунѣшнии* са съ нимъ (л. 83в). В областта на морфологията през старобългарската епоха постепенно настъпват изменения в системата на съществителните имена, изразяваща се в проникването на флексии за отделни падежи на старите ѱ-основи при имената от о-, ю- и дори ї-основи [4]. В проучваното слово този процес също намира отражение: *велико*

лъножество въкрова гѣи (л. 82а). При сложните прилагателни наблюдаваме отглас от започналото влияние на местоименните окончания, които постепенно изместват старите именно-местоименни флексии: по гѣи нашель Іѣа Хѣ. плѣтънолю пришьствію (л. 80б), където вм. оконч. -олюу (<-оуоулюу <-оуѣлюу) прилагателното име плѣтънолю носи оконч. -олюу.

Към по-новите синтактични особености следва да посочим макар и редките случаи, при които дателен падеж влиза в конкуренция с родителен при изразяване на притежанието: теуеніе огнь колесницѣ. и огнь пламене гърда (л. 80г), встанѣте сѧ възоулина своего (л. 81а), исправитѣ сѧ лице земли (л. 80г). Предпочитането към притежателните местоименни енклитики за дателен падеж на личното и възвратното местоимение, познато от ранните химнографски произведения [5], е характерно и за *Слово за първомъченик Стефан*: кѣи ти оуспѣхѣ (л. 81в), претърпѣхѣ ти старости (л. 81г), на себе ти имать вѣгити (л. 82г), съмоушо оулигѣ си гнѣваа сѧ (л. 81в), възложиша роукѣ си на нь (л. 82в), азъ молихѣ бѣа си (л. 83б) и др. Ярка синтактична особеност на възникналите в Преслав преводни и оригинални произведения е задпоставната употреба показателните местоимения тѣ, съ и онѣ с анафорично, „членно” значение [6], която е широко застъпена и в проучваното слово: да вѣхѣ не възложишѣ роукоу грѣшнюу на чистое тѣло. вес порока юсть стѣюе то тѣло (л. 81а), тѣгда имѣше Стефана изведоша ис црѣкве... и вѣсѣдовахоу кѣ себе глѣше. что сътворишѣ члнѣ селоу (л. 81а), не можи съвратити народа. ни възмасти людин си хѣ възсѣхѣ (л. 81в), реуе Гамалилѣ како чѣстѣгын вѣсправѣдливѣгын сини моужѣ. видѣвѣ снѣ вѣжи стомащѣ ѡ десноу юго... (л. 82в) и др. По-широкият контекст показва, че са членувани главно названията на познати, известни на читателя същности и лица.

В *Слово за първомъченик Стефан* наблюдаваме засилена употреба на архаична и рядкозасвидетелствана лексика. Тук спадат образуваните от корен цѣл-прилагателно цѣлѣ и глагол ицѣлѣти, за които се приема, че са по-старинни в сравнение с исцѣлѣние и исцѣлѣти: ѿ вѣсѣхѣ тѣхѣ азѣвѣ цѣла юго сътвори (л. 82а), аилѣ же гнѣ съшѣдѣ съ нѣсе ицѣлѣвѣ юго (л. 82а). Лексемите законооучителъ ‘законоучител, учител по вероучение’: тѣгда възскоувѣгѣ нѣкто Гамалилѣ законооучителъ (л. 81в) и заоушити ‘зашлевя, ударя (по лицето)’: заоуши и за ланитоу (л. 81г) са известни с немногобройните си словоупотреби в евангелските преписи и *Супрасълския сборник*.

И тук, както и в още две четива на *Тържественика* от XII в., срещаме собственото име Емануил, което според пророчеството на Исаяя ще бъде дадено на Христос (Исаяя 7:14) [7], в изключително редкия и старинен облик Юнманоуилѣ: се двѣца вѣ оутрокоу вѣмѣститѣ и родитѣ снѣ. и нарекоутѣ имѣ юлюу Юнманоуилѣ. юже юсть съ налин бѣ (Слово за първомъченик Стефан, л. 82б); реуе же аилѣ и се зачѣнеши и родини снѣ и нареуеши имѣ юлюу Юнманоуилѣ реуе (Слово за Благовещение, л. 100в); Исана ѡ немѣ двѣ вѣ уревѣ приметѣ и родита снѣ. и нарекоутѣ имѣ юлюу Юнманоуилѣ (Слово за Светоносната неделя (Цветница) от Климент Охридски, л. 104в). Сред класическите старобългарски паметници единствено *Асеманиевото евангелие*, Мт. 1:23 предава името в този старинен облик. Навсякъде другаде в богослужебните книги срещаме Юнманоуилѣ [8].

Проучваното слово съдържа голямо количество лексика, която не е позната на класическите паметници, но е била в обръщение през старобългарския период. Тук влизат думи като сърон ‘сборище, тълпа’: тѣгда вѣ сѣрон веланѣкѣ. и възсхлѣтиша Стефана (л. 82в), която И. И. Срезневски посочва в своя речник само въз основа на тази й употреба [9]; посагѣ ‘омъжване, задомяване’: глѣше Нафанѣ прѣркѣ. видѣхѣ двѣцю вес посага

люжъска. и младенець въ роукоу си (л. 82б), от чийто корен е мотивирана причастната форма въспосаган 'неженен', регистрирана един-единствен път в *Супрасълския сборник* [10]; осошити 'отделя, обърна': въсь съборъ осошилъ еси своего закона (л. 81б). Това значение на глагола И. И. Срезневски открива само в *Слово за първомъченик Стефан* [11].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Езиковите особености на *Слово за първомъченик Стефан* в *Тържественник* от XII в., показват, че преводът е направен в ранната старобългарска епоха, вероятно от Кирило-Методиев ученик или последовател. Това се доказва от редица фонетични, морфологични, синтактични и лексикални архаизми, редом с които наблюдаваме по-нови езикови черти, свидетелстващи, от една страна, за неспирния езиков развой, а, от друга – дълголетната традиция в преписването и разпространението на този дивен разказ за непоколебимостта на вярата и на твърдостта пред мъченията.

ЛИТЕРАТУРА

[1] „В периода II-III в. името на св. Стефан почти не се споменава от църковните писатели и историци. Евсевий Кесарийски в своята Църковна история (III, 29:1) говори за св. Стефан във връзка с ереста на николаитите. По-късно Евсевий ще спомене св. Стефан още веднъж в Църковната си история (V, 2:5). Св. Ириней Лионски († 202 г.) в своята "Adversus Haereses" (Срещу еретиците) също споменава на няколко пъти за св. Стефан. Това прави и Тертулиан в своя трактат "За търпението" (14:1)". Каравълчев В., Ст. Каравълчев. Св. Стефан – първият мъченик на Църквата: http://www.pravoslavieto.com/life/12.27_sv_arhidjkon_Stefan.htm

[2] *Тържественник* от XII в. представлява втората, календарна част на ркп. F.n.I.46 от Руската национална библиотека в Санкт Петербург. За ръкописа вж.: Георгиева, Т. За състава на ркп. F.n.I.46 от Руската национална библиотека в Санкт Петербург. – В: Преславска книжовна школа. Т. 13. Шумен, 2013, с. 172-194. Текста на четивата вж. у: Георгиева, Т. *Тържественник* от XII в. Русе, 2013.

[3] Минчева, А. Архаични и нови черти в езика на преславската книжнина. – В: Славянска филология. Доклади и статии за X международен конгрес на славистите. Том 19, Езикознание. София, 1988, с. 138-146.

[4] Дуриданов, Ив. Старобългарският език в синхрония и диахрония. – В: Славянска филология. Доклади и статии за X международен конгрес на славистите. Том 19, Езикознание. София, 1988, с. 5-18.

[5] Минчева, А. Архаични и нови черти в..., с. 141-142.

[6] Минчева, А. Архаични и нови черти в..., с. 139, с. 142-143.

[7] Исая казва: „Ето, девица ще зачене и ще роди син, и ще го нарекат Емануил” (Исайя 7:14).

[8] Старославянският словарь (по рукописям X-XI веков). Москва, 1994, с. 209.

[9] Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санктпетербург, Т. III, 1903, с. 816.

[10] Старославянският словарь..., с. 593.

[11] Срезневский, И. И. Материалы для словаря..., Т. II, 1895, с. 734.

За контакти:

Доц. д-р Тодорка Георгиева, Русенски университет „Ангел Кънчев”, Филиал-Силистра, Катедра по филологически науки

Докладът е рецензиран.